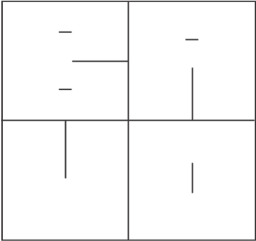

KONTEKSTI KULTURE

STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

BROJ III
2025

An abstract graphic in the bottom right corner consisting of numerous wavy, vertical lines of varying thicknesses, creating a sense of movement and depth. The lines are a lighter shade of purple than the background.

DRUŠTVO
ZA
KULTURNI
RAZVOJ
BAUO

KONTEKSTI KULTURE | CONTEXTS of CULTURE
Studije iz humanistike i umjetnosti | Studies in Humanities and Arts

ISSN 3027-4222 | Štampano izdanje | *Printed Edition*
ISSN 3027-4818 | Elektronsko izdanje | *Electronic Edition*

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Development “Bauo”*

Za izdavača | *For the Publisher*

Dušan Medin

Naučna redakcija | *Scientific Editorial Board*

Edidio Ivetić (Italija), Dragana Radojičić (Srbija), Boris Kavur (Slovenija),
Martina Blečić Kavur (Slovenija), Tanja Petrović (Slovenija), Ljiljana Gavrilović (Srbija),
Koraljka Kuzman Slogar (Hrvatska), Amra Sačić Beća (Bosna i Hercegovina),
Nenad Vujadinović (Crna Gora), Edin Jašarović (Crna Gora),
Zrinka Mileusnić (Slovenija), Branko Banović (Srbija)

Redakcija | *Editorial Board*

Stanka Janković Pivljanin, Dušan Medin, Jasmina Bajo, Milica Stanić Radonjić

Glavna i odgovorna urednica | *Editor-in-Chief*

Stanka Janković Pivljanin

Objavljeno uz podršku Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore
u okviru Konkursa za sufinansiranje naučnoistraživačke djelatnosti u 2025. godini

*Published with the support of the Ministry of Education, Science and Innovation of Montenegro
as part of the Competition for co-financing scientific research activities in 2025.*

Impresum časopisa objavljen je na linku: | *The journal's imprint is published at the link:*

www.kontekstikulture.me

KONTEKSTI KULTURE
STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

CONTEXTS *of* CULTURE
STUDIES IN HUMANITIES AND ARTS

III

PETROVAC NA MORU
MMXXV

SADRŽAJ | CONTENT

Riječ urednice | 7 | *A Word from the Editor* | 10

PAMĆENJE UKUSA | THE MEMORY of TASTE

Amra Šačić Beća | Poljoprivreda i proizvodnja hrane u unutrašnjosti rimske Dalmacije | 15

Milena Jokanović | Reforma sećanja | 27

Vesna Delić | Varenika: kuvana rakija ili „kuvano mlijeko“? Nekoliko skica o identitetima i kulturnom nasleđu | 37

GOZBENE SLIKE | BANQUETING SCENES

Janko Ljumović | Hrana u krupnom planu: od rekvizite do glavnog junaka | 55

Pavle Pavlović | Gozbene slike kao obeležje društvenog statusa u evropskom romanu XIX veka | 65

Olga Vojičić Komatina | Fenomen hrane i gladi kao aspekt individualnog i kolektivnog identiteta u crnogorskoj književnosti | 79

ŽIVA TRPEZA | A TABLE ALIVE

Tamara Ognjević | Gastronomsko nasleđe i UNESCO: u potrazi za definicijom | 91

Ilija Moric | New Trends, Skill Needs and Developing Experiences
in Contemporary Food Tourism: An Educational Perspective | 101

Hristina Mikić | Kreativna ekonomija i muzeji stakla: primeri prakse
iz Sjedinjenih Američkih Država i sa Balkana | 111

PRIKAZI | REVIEWS

Edin Jašarović | Zbornik radova *Staklo: nasleđe, umetnost, kreativna ekonomija, tehnologija* (ur. Hristina Mikić) | 131

Zvonimir Drvar | *Svila, zmajevi i papir* Zvonimira Stopića i Gorana
Đurđevića | 135

Uputstvo za autore | 137 | *Guideline for the Authors* | 139

KREATIVNA EKONOMIJA I MUZEJI STAKLA: PRIMERI PRAKSE IZ SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I SA BALKANA

Hristina Mikić¹
Univerzitet Metropolitan
Fakultet za menadžment
Beograd, Srbija

Sažetak: Ovaj rad bavi se analizom uticaja kreativne ekonomije na savremene muzeje industrijskog nasleđa, s posebnim fokusom na revitalizaciju staklarstva kao najznačajnijeg segmenta interpretacije industrijskog nasleđa. Kao primer za analizu poslužila su tri muzeja u formi kreativnih centara za staklarstvo s teritorije Sjedinjenih Američkih Država: Muzej stakla Korning, Muzej stakla Takoma i Muzej stakla Bergstrom–Mahler. U prvom delu rada objašnjava se uticaj kreativne ekonomije na muzejsku interpretaciju kulturnog nasleđa, kao i potencijal koji hibridne ustanove za zaštitu kulturnog nasleđa imaju na lokalni razvoj. U drugom delu rada analiziraju se istorijat i programska koncepcija izabranih muzeja s ciljem da se identifikuju konstitutivni elementi savremenih muzeja stakla. U poslednjem delu rada dati su zaključci u cilju uspostavljanja i širenja savremene prakse interpretacije staklarstva u zemljama Zapadnog Balkana.

Ključne reči: muzej staklarstva, kreativna ekonomija, Sjedinjene Američke Države, Zapadni Balkan, Paraćin

¹ hristina.mikic@metropolitan.ac.rs.

KREATIVNA EKONOMIJA I SAVREMENI MUZEJI STAKLARSTVA

Uticaj kreativne ekonomije na savremene muzeje stakla pomera granice u interpretaciji muzejskih artefakata i njihovog očuvanja, razbijajući mit o muzeju kao statičnom prostoru koji prikuplja predmete od stakla ka platformama koje inoviraju, razvijaju se i nude različita tumačenja prošlosti i budućnosti staklarstva.² Nova definicija muzeja koju je usvojio Međunarodni savet muzeja (ICOM) najbolje oslikava uticaj kreativne ekonomije na promenjenu prirodu muzeja, apostrofirajući da je muzej „neprofitna, trajna institucija u službi društva koja istražuje, prikuplja, konzervira, interpretira i izlaže materijalno i nematerijalno nasleđe. Muzeji su otvoreni za javnost, dostupni i inkluzivni, negujući diverzitet i održivost. Funkcionišu i komuniciraju etički, profesionalno i uz učešće zajednica, nudeći različita iskustva za obrazovanje, uživanje, razmišljanje i deljenje znanja“ (ICOM 2022).

Muzeji staklarstva sporadično su počeli da nastaju posle Drugog svetskog rata, a njihovo osnivanje je intenzivirano tokom 70-ih godina prošlog veka. Ubrzana industrijalizacija uvođila je sve veću diferencijaciju stakla na mašinsko i ono proizvedeno ručnim putem, tako da trku za mašin-

skom proizvodnjom nisu mogle da isprate mnoge fabrike, koje zapadaju u globalnu krizu. Dodatno, energetska kriza doprinela je restrukturiranju tržišta stakla, ali i propadanju mnogih fabrika koje su obustavile svoju proizvodnju. Tako su određeni kompleksi bivših fabrika stakala usled deindustrijalizacije postali nova mesta kreativnosti i inovacija. Kreativna prenamena ovih objekata pretvorila ih je u simbole industrijalizacije i kolektivnog sećanja, ali i u mesta u kojima se čuva kontinuitet istorije staklarstva (Mikić 2025).

U ovakvom društvenom kontekstu muzeji staklarstva postaju prostori nezaboravnog iskustva, podstičući bolje razumevanje istorije, tradicije i kulturnog konteksta (Van Aalst and Bogaarts 2002) u kome se razvijalo staklarstvo, ali i generatore lokalnog ekonomskog razvoja (Iorio and Geoffrey 2011). Još jedan važan proces promene muzejske funkcije bilo je njihovo tretiranje kao dela kreativog sektora, kasnije kreativne ekonomije (Sacco et al. 2018). Koncentracija muzeja u urbanim pejzažima posmatrala se kao deo sinergije kreativne ekonomije i kulturnog nasleđa, koja se zasnivala na holističkom pristupu urbanom nasleđu i rehabilitaciji graditeljskog nasleđa. Dodano, dalji razvoj sinergije s kreativnom ekonomijom integrisao je muzeje u javne politike inovacija i oni su postali deo inovacionog ekosistema, a njihov doprinos kroz obrazovnu funkciju značajan akcelerator inovacionog kapaciteta (Dalle Nogare, Murzyn-Kupisz 2021). Ova promenjena uloga muzeja naročito se odražavala na tehničke muzeje i žive muzeje industrijskog nasleđa, koji su *per se* svedočanstvo materijalizacije inovacija kroz vreme. Muzeji rudarstva, agroekonomski muzeji, vodenice, vlačare, tekstilne fabrike postali su popularni širom sveta, a zajedno s njima poslednjih nekoliko decenija i muzeji stakla. Reč je o rastućem trendu nastalom pod uticajem industrijskog turizma koji privlači sve veću pažnju turista još od 70-ih godina prošlog veka. Nastao kao tržišna niša u razvo-

² Ovaj rad nastao je delimično na osnovu istraživanja za potrebe izrade Preliminarne tehničke procene za očuvanje i revitalizaciju paraćinskog staklarstva (*Preliminary Technical Assessment for the revitalization of glass blowing and industrial heritage in Paraćin*), koji je finansirala Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u periodu 2023–2024. godine, a koji je realizovan u saradnji Instituta za kreativno preduzetništvo i inovacije, Fondacije za razvoj ekonomske nauke, Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i Muzeja stakla Korning kao deo inicijative Kreativno staklo Srbije, br. SRB10023GR0080. Više o projektu na: <https://creativeglassserbia.com/> (pristupljeno 2. 2. 2025).

ju turizma, ovaj vid putovanja podrazumeva ne samo posetu lokacijama bivših fabrika već i lokacijama industrijske proizvodnje. Globalno tržište industrijskog turizma procenjuje se na 9 milijardi dolara, a najatraktivnije destinacije za industrijski turizam staklarstva su Češka, Francuska, Italija i Sjedinjene Američke Države. Interrelacije svih pomenutih faktora iznedrile su različite tipove muzeja staklarstva, pri čemu se uočavaju tri karakteristična modela:

- specijalizovane ustanove zaštite koje predstavljaju muzejsku zbirku stakla s demonstracionim radionicama za staklo. Ovakvi muzeji su uglavnom specijalizovani prema tipu stakla, vremenskom periodu ili predmetima koje baštine – muzej posuda, muzej antičkog stakla, muzej ambalažnog stakla, muzej optičkog stakla; mogu biti organizovani i kao zbirke stakla u sastavu drugih organizacija (evropski tradicionalni tip muzeja stakla);

- živi muzeji stakla u kojima se mogu učiti različite tehnike staklarstva uz prateću muzejsku zbirku stakla. Ovi muzeji u svom sastavu sadrže ateljee u vidu kreativnih laboratorija za istraživanje stakla kao materijala i svih pratećih umetničkih disciplina povezanih sa naknadnom doradom stakla (američki tip muzeja stakla);

- difuzni muzeji staklarstva *in situ*
- ustanove kulture najčešće nastale na prostoru nekadašnjih fabrika stakla koje predstavljaju nepokretno kulturno nasleđe i koje svedoče o industrijskim procesima, prošireni živom staklarskom praksom u kojoj se posetioci mogu oprobati. Reč je o difuznim centrima s digitalnim i fizičkim tačkama koje pružaju različita iskustva otkrivanja staklarstva i učenja o njemu. Neretko je reč o ustanovama koje su deo formalnog ili neformalnog profesionalnog obrazovanja za dizajn stakla ili umetnosti u staklu (muzeji staklarstva koji se mogu naći, na primer u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Danskoj).

Zajedničko za sve njih je prisustvo kreativne interpretacije industrijskog nasleđa. Ona se zasniva na premisi da „muzejski predmet postaje ne samo izvor saznanja već dragoceni instrument komunikacije, inspiracije i kreacije. On upravo tim svojim vrednostima opravdava svoj status kulturnog nasleđa čiji se značaj meri njegovim potencijalom da inicira stvaranje novih slojeva kulturnog nasleđa“ [...] koje omogućava lakše razumevanje i veći stepen identifikacije sa sadržajem kako bi se usvojila nova znanja i podsticale nove ideje (Ognjević 2025).

MUZEJI STAKLA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Inspirišemo ljude da vide staklo u novom svetlu.³

Sjedinjenje Američke Države poznate su kao mesto gde je savremena muzejska interpretacija fokusirana na integraciji zajednice i stvaranju platformi za obrazovanje, učenje i sticanje novih znanja. Američki muzeji nalaze se na listi najposećenijih muzeja na svetu (Art Newspaper 2024). Na teritoriji SAD radi 35.400 muzeja, od toga najveći broj opštih, oko 65% (IMLS 2024). Američke muzeje godišnje poseti oko 130 miliona posetilaca, a oko 30% stanovništva minimum jednom godišnje ode u muzej. Važna kulturna praksa je i poseta istorijskim mestima, uključujući i lokalitete industrijskog nasleđa. Prema poslednjim raspoloživim podacima oko 28% Amerikanaca poseti lokalitete kulturnog nasleđa barem jednom godišnje (AAAS 2018). Za Amerikance muzeji su ključni u razvoju lokalne ekonomije, a procenjuje se da svaki dolar uložen u muzej generiše dodatni dolar prihoda u drugom, komplementarnim delatnostima (AAM 2017). Amerikanci su ljubitelji muzejske delatnosti, to pokazuju i podaci da su među značajnim brojem osnivača muzeja na lokalnom nivou lokalna istorijska društva ili privatne fondacije. Percepcija većine američke

³ Izjava o misiji Muzeja stakla Korning.

javnosti je da su muzeji ustanove u koje se veruje, one se nalaze na drugom mestu posle porodice i prijatelja (AAM 2018). Skoro 97% Amerikanaca muzeje smatra prioriternim ustanovama za obrazovanje, koja šire znanja o građanskom društvu i participativnoj demokratiji (AAM 2018). Muzeja stakla ima oko 247 (Corning Museum of Glass 1984), a najveći broj njih prikazuje američku staklarsku tradiciju koja je nastala u XVII veku dolaskom britanskih kolonista. Muzeji staklarstva su organizovani kao specijalizovane ustanove.

Najveći muzej stakla u SAD je Muzej stakla Korning, koji je ujedno i najveći muzej za ovu oblast na svetu. Nastao je 1951. godine kao poklon koji je kompanija *Corning Incorporated* dala naciji, zasnovan na bogatoj tradiciji fabrike stakla. U muzeju se čuva najveća kolekcija stakla na svetu – preko 50.000 artefakata koji pokrivaju period od starog veka do savremenog doba. Značajan aspekt njegovih kolekcija čine i posude od stakla. One su prezentovane u Galeriji posuda – prostoru u kome je izloženo više od 12.000 staklenih posuda. Postavka je organizovana tako da se kroz nju interpretira razvoj posuda kroz vreme, kao i promene u staklarskim materijalima od kojih su bile načinjene. Tu se mogu naći antičke posude, apotekarske posude, pa sve do savremenih posuda za pakovanje namirnica. Jedna od značajnih kolekcija staklenih posuda je i zbirka *Steuben*. To je linija proizvoda od kristala upotrebnog, dekorativnog i umetničkog stakla koji se proizvodio u Korningu. *Steuben* staklarska radionica osnovana je 1903. godine u okviru saradnje staklarskog majstora Frederika Kardera, specijalizovanog za bojeno i umetničko staklo, i Tomasa Havkesa, vlasnika ateljea za graviranje. Manufaktura je 1918. pripojena Fabrici stakla Korning. Kristal *Steuben* postao je poznat 1933. zahvaljujući inovativnoj formuli za topljenje i visokoj čistoći, što mu je omogućilo izuzetnu moć prelamanja svetlosti. Njegov prestiž je porastao 1938, kada je činija s graviranim ga-

zelama izložena u Metropolitan muzeju, a godinu dana kasnije kompanija je na svetskoj izložbi u Njujorku predstavila modernističke komade koji su postali ikone dizajna. Godine 1940. kompanija je organizovala značajnu izložbu umetničkih dela u kristalu, uključujući radove Anrija Matisa, Salvadora Dalija i Isamua Nagučija. Sva dela postala su deo kolekcije Muzeja stakla Korning. Radionica je nastavila da sarađuje s umetnicima i istražuje potencijal kristala za skulpturu, dok je istovremeno proizvodila luksuzno posuđe i dekorativne predmete. Novo slavu stekla je 1953, kada je na izložbi u Luvru predstavljeno 150 kristalnih komada. Sredinom 50-ih godina *Steuben* uvodi inovaciju – graviranje kao sastavni deo skulpturalnih formi, čime dodatno učvršćuje svoj status u umetnosti kristala (v. više: Mikić 2024). Zbirka obuhvata oko 4.300 predmeta, od čega su zastupljene najrazličitije tehnike – staklena pasta, fuzionisanje stakla, cameo, valc, antika, a osim čaša stolovata, u zbirci se nalaze i retki primerici umetničkih parfemskih boca.

U sklopu muzeja nalazi se i studio za staklo i najpoznatija biblioteka za istraživanje stakla – Biblioteka Rakov – centralno mesto za naučna istraživanja u oblasti staklarstva. Studija društvenih i ekonomskih efekata rada muzeja na lokalni razvoj pokazala je da svaki dolar uložen u muzej i njegove programe generiše 1,3 dolara dodatnih prihoda. Godišnje oko 800.000 osoba poseti Korning, mesto u kome živi 10.000 stanovnika, tako da Muzej stakla i njegov studio za staklo predstavljaju pravi primer investicije u kulturu koja ima akceleratorne efekte na razvoj čitavog grada.

Studio za staklo, koji je nastao 1996. godine na prostoru stare laboratorije kompanije Korning, predstavlja najatraktivniji deo muzeja. U saradnji s poznatim umetnicima Ejmi Švarc i Vilijamom Gudenartom studio je razvijen u vodeći centar za edukaciju i inovacije u staklarstvu. U ovom prostoru posetioци, umetnici i studenti imaju mo-

gućnost da uče tehnike toplog, hladnog i fuzionog stakla, eksperimentišu s tradicionalnim metodama oblikovanja stakla, ecovanjem, graviranjem, šlifovanjem i učestvuju u master klas kursovima za dizajn stakla. Studio takođe pruža infrastrukturu za komercijalnu proizvodnju umetničkih kolekcija i ostvaruje saradnju s vodećim američkim fakultetima, dok se poslednjih godina poseban naglasak stavlja na održivost, tako da zelena energija čini oko 30% energetske potrebe studija. Dve atrakcije imaju posebno mesto u ovoj hibridnoj kulturnoj organizaciji – GlasasLAB i demonstracije stakla. GlassLAB je program razvoja inovacija u staklarstvu, koji omogućuje umetnicima da istražuju nove forme, funkcionalnost i kreativne izraze kroz ispitivanje staklarskih materijala i procesa. Prošle godine prostor muzeja je proširen i nabavljena je nova peć za staklo koja omogućava izradu monumentalnih skulptura jedinstvenih na teritoriji Severne Amerike (videti više: Mikić 2024; Švarc 2025). Ovaj program, koji funkcioniše po pozivu, podstiče saradnju s umetnicima staklarstva na prototipovima novih ideja. Praktične demonstracije duvanja stakla su programi tzv. teatralizacije staklarstva koji nude posetiocima da u teatarskoj izvedbi uživo gledaju umetnike i nastanak umetničkih dela. Ovi teatri imaju od 120 do 170 mesta i dnevno oko tri demonstracije duvanja stakla. Svaka od njih traje od 20 do 40 minuta. Program se zasniva na tome da jedan staklar uživo prikazuje tehniku duvanja stakla, dok drugi objašnjava njegov postupak, a osim u muzeju organizuje se i na luksuznim kruzerima kompanije *Celebrity Cruise*. Putnici na kruzerima mogu se oprobati u tehnikama ručnog duvanja stakla i sa svog putovanja poneti predmet koji su izradili tokom krstarenja. Najpopularniji program u ateljeu za staklo je *Napravi sopstveno staklo*, koji posetiocima nudi više od 10 različitih tehnika na osnovu kojih mogu napraviti svoj predmet od stakla – od duvanja, graviranja, ecovanja, fuzije, oblikovanja stakla na plamenu ili staklene pa-

ste. Programi su dostupni za mlađu populaciju i za odrasle. Pored njih, nude se i kursevi za napredna znanja u staklarstvu kako za kreativne preduzetnike tako i za umetnike. Na primeru Muzeja stakla Korning vidimo da savremeni muzeji predstavljaju višefunkcionalne kreativne centre u kojima se tradicija i inovacija stapaju. Važni elementi ovog tipa muzeja su integrisanje istraživanja, obrazovanja i saradnje s umetnicima. Akademске ustanove imaju važnu ulogu u širenju funkcije muzeja kako bi muzeji stakla postali dinamični centri inovacija i kreativnih projekata.

Muzej stakla Takoma (Takoma) posvećen je savremenoj umetnosti u staklu. Najpoznatiji je po umetničkim rezidencijama umetnika, kao i putujućim izložbama koje afirmišu savremeno staklo. Muzej je otvoren 2002. kao deo programa urbane regeneracije Takome kroz kulturne inicijative, ali je inicijativa započela još 1992. godine. Takoma je rodno mesto jednog od najpoznatijih američkih staklarskih umetnika Dejla Čihulija, koji je odrastao blizu mesta na kome je podignut muzej, gde je imao i svoju školu staklarstva. Inicijativa je podržana i usledile su godine rada na širenju ove vizije. Prvobitna ideja je bila da muzej bude posvećen radovima Dejla Čihulija, međutim, sam umetnik je smatrao da muzej treba da bude usmeren ka umetničkim dostignućima širom sveta koja afirmišu savremeno staklo. U muzeju se nalazi radionica za toplo i hladno staklo koja godišnje ugosti minimum 10 umetnika na rezidenciji. Programi namenjeni deci su takođe značajan aspekt rada ovog muzeja, pa se tako mališani mogu naći u ulozi dizajnera stakla, te kroz program *Nauka o umetnosti* učiti o umetničkim dostignućima, a u programu *Heroji toplog stakla* oni mogu da naprave svoje predmete toplim tehnikama oblikovanja stakla. Mobilna radionica vrućeg stakla osmišljena je da posćuje marginalne i društveno devastirane krajeve i nudi programe duvanja stakla. Svake godine muzej organizuje najmanje jednu izložbu koja je po-

svećena marginalizovanim grupama kako bi se kroz staklo podstakao njihov osećaj za pripadnost. Kao i drugi muzeji stakla u Sjedinjenim Američkim Državama i Muzej stakla Takoma nudi teatarske izvedbe izrade stakla, kao i *live stream* rada sa staklom u njihovoj radionici za toplo staklo. Muzej u okviru svoje kolekcije baštini staklo proizvedeno za masovnu potrošnju u američkim i evropskim fabrikama u XIX i početkom XX veka. Tu se mogu naći razne posude i boce za staklo nastale najrazličitijim tehnikama staklarstva i za različite namene. U kolekciji su najzastupljenije posude za staklo proizvođača *Steuben* (United States), a iz Evrope *Barovier & Torso*, *Lalique*, *Schneider* and *Iittala*. Kako bi muzej očuvao tradiciju izrade posuda za piće, organizuje manifestaciju posvećenu izradi pehara od stakla kao najstarije posude za piće, iz koje su nastale mnoge modifikacije, a u cilju očuvanja lokalne staklarske scene godišnje se organizuje Nedelja izrade staklenih pehara. Ona je započela kao stalna manifestacija čiji je cilj da slavi ručno rađene funkcionalne predmete složene i zahtevne izrade. Tokom nje poznati umetnici izrađuju i demonstriraju tehnike venecijanske izrade pehara, koja je uticala na lokalnu scenu, jer su prvi staklari dolazili s ovog područja. Program sadrži i predavanja o venecijanskim peharima, a na kraju manifestacije organizuje se prodaja ovih radova. Značajnu kolekciju čini zbirka radova Američkog pokreta za studijsko staklo koja pokriva period od 1960. do 2000. godine, kao i razni radovi nastali u okviru rezidencije u ovom muzeju koji se sakupljaju kao deo kolekcije savremenog stakla. Savremena kolekcija oslikava trendove u izradi stakla, pre svega fokusiranje na umetničku viziju i koncept rada i izradu raznih predmeta od stakla, koji u osnovi nisu staklene posude. Za razliku od većine američkih muzeja, koji su fokusirani na prikupljanju posuda za staklo, ovaj razbija mit o tome da je primarni predmet oblikovanja stakla posuda. Drugi fokus ove kolekcije je na istraživanjima stakla kao umetničkog materijala. Možda jedin-

stvena u svetu jeste kolekcija dečjeg dizajna stakla, koja broji 170 radova i predstavlja dečje radove u staklu koji su nastali u ovom muzeju, a čiji su dizajneri deca od 12 godina, kao i ona mlađeg uzrasta. Program nastoji na pokaže maštovitost dece. Svake godine deca donose crteže u muzej, na osnovu kojih se bira jedan dizajn koji će biti izrađen u staklu, dok izabрани dečji autor nadgleda rad staklarskih majstora. Mladi dizajner usmerava staklare da naprave rad koji je autor zamislio – jedan primerak ostaje za muzejsku kolekciju, a drugi pripada autoru (videti više: Muzej stakla Takoma). Ovaj primer pokazuje kako ovaj muzej funkcioniše kao dinamički centar kulturne regeneracije, umetničke inovacije i društvene inkluzije kroz integraciju umetničkih rezidencija, obrazovnih programa za decu i posvećenost marginalizovanim grupama. Kao što se vidi, osnovna misija muzeja u Takomi jeste afirmacija stakla kroz raznolikosti umetničkih izraza, istraživanje stakla kao novog umetničkog medijuma i širenje saznanja o staklu kao umetničkom materijalu. Primer pokazuje kako muzej može aktivno da promovise socijalnu koheziju i zajedništvo kroz radionice, putujuće izložbe i demonstracije staklarstvih tehnika uživo. Takođe, muzej koristi staklo kao medijum za suočavanje s mnogim društvenim pitanjima, kao što su položaj i prava žena, manjinskih grupa i marginalizovanih zajednica, ukazujući na staklo kao kulturni fenomen.

Muzej stakla Bergstrom–Mahler (Nina) nastao je sasvim slučajno, zahvaljujući interesovanju Evangeline Bergstrom, vlasnice staklenih držača za papir. Njeno interesovanje za ove predmete počelo je kada je od svoje bake nasledila nekoliko ovih predmeta, koji su je motivisali da napravi svoju kolekciju. Do 1939. imala je skoro 200 primeraka različitih podmetača i svoju prvu izložbu u Institutu za umetnost u Čikagu. Krenula je serija izložbi i predstavljanja kolekcije, kao i pozitivne reakcije na njeno izlaganje. Katalog u kome je katalogizovana

cela kolekcija izazvao je veliko interesovanje i razna priznanja. Godine 1953, inspirisana ovim reakcijama, vlasnica kolekcije ustupila je svoju vilu kao mesto za buduću postavku muzeja. Evangelina Bergstrom je ubrzo doživela nesreću. Muzej je otvoren za javnost 1959, zatim proširen 1965, 1986. i 1997. godine usled velikog interesovanja publike. Funkcioniše kao privatna neprofitna organizacija, a njegova zbirka danas poseduje 3.500 predmeta i godišnje beleži oko 31.000 posetilaca. Muzej se sastoji iz nekoliko soba u kojima su izloženi različiti predmeti od stakla i koji prikazuju genazu razvoja različitih tehnika – portreti u kameo tehnici, držači za staklo izrađeni tehnikom *milefiori*, a jedan deo muzeja posvećen je i savremenom staklu koje se stvara u Ateljeu za staklo pri ovom muzeju, koji je jedna od najvećih atrakcija. Ova ustanova poseduje i nekoliko prostora koji služe za povremene i gostujuće izložbe stakla. Poseban deo posvećen je posudama od stakla – to je Galerija 208, u kojoj se nalazi skoro 200 predmeta istorijskih posuda za piće koje datiraju iz XVI veka. Ova kolekcija predstavlja tri veka proizvodnje stakla u severnoj i centralnoj Evropi, a najstariji primerak datira iz 1573. i reč je o čaši za pivo. Pomenuta kolekcija prati promene u tehnikama dekoracije, kao i u ergonomskim standardima posuda za piće. Sve do pojave poluautomatskog duvanja stakla posude za piće nisu bile standardizovane. To je ograničavalo njihovu prodaju u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, gde su izdržljivost i standardizovani oblik i merina zapremina jedan od važnih uslova. Veoma često tehnike dekoracije služile su za obeležavanje zapremine čaša koje se koriste u ove svrhe, pa su tako tehnike ukrašavanja dobijale i upotrebnu vrednost. Najčešće se koristila tehnika ecovanja, jer je ona bila podobna za uklanjanje ukoliko vlasti pri kontroli čaše utvrde nepravilnosti u njenoj zapremini. Stoga je najveći broj čaša u XVIII i XIX yeku bio ukrašavan ovom tehnikom. Čaše koje nisu ispunjavale standard državne vlasti su često uništavale, pa su industrijalci po-

čeli da se bune protiv ovakve prakse, jer im je pričinjavala gubitke. Zatim se prešlo na povraćaj takvih čaša, što je omogućavalo fabrikama da ove čaše dorade i prodaju domaćinstvima, gde nije bilo kontrole zapremine.

Programi animacije i interpretacije stakla su nešto što ovaj muzej čini vrlo atraktivnim mestom za sve generacije, poput Ateljea za toplo i hladno staklo i Festivala umetničkog stakla. Festival se održava tokom avgusta i na njemu učestvuje od 40 do 60 učesnika – hobista, kreativnih preduzetnika i umetnika u staklu. Ima više od 5.000 posetilaca i tokom avgusta muzej postaje najzanimljivije mesto za provod, nudeći jedinstveni događaj ove vrste. Na festivalu se realizuju demonstracije duvanja stakla, radionice za decu i moguće je videti radove više od 46 izlagača. Svake godine jedna kompanija sponzorise ovaj festival i dodeljuje nagradu za najbolje radove u staklu. Tokom godine, muzej funkcionise kao obrazovna ustanova koja nudi časove duvanja stakla i raznih tehnika hladnog stakla poput graviranja, ecovanja, oslikavanja, izrade raznih predmeta od stakla... Programi se u ateljeu organizuju u obliku otvorenog studija, umetničkog kampa i klasičnih časova za odrasle, porodičnih časova, *team buildinga*, dana likovne umetnosti, programa za poboljšanje pamćenja. Cene programa kreću se od 7 do 210 dolara. Časovi staklarstva obuhvataju izradu raznih predmeta od fuzionog stakla, tehniku antike, foto-stakla, reaktivnog stakla sa srebrnom folijom. Interesantni programi su izrada činije od staklene paste s gostujućim umetnicima, ukrašavanje drške za čaše za vino, izrada staklenih tikvi od duvanog stakla, mozaici od stakla, izrada sadilica za cveće od recikliranih boca za vino, izrada manjih predmeta od stakla s plamenom različite jačine.

Muzej stakla Bergstrom–Mahler pokazuje kako muzeji u privatnom vlasništvu s ne toliko diversifikovanom kolekcijom mogu zasnovati svoje programe na negovanju istorije i tradicije

izrade stakla, ali i aktivno promovisati i savremene tehnike kroz radionice, ateljee i festivalske događaje. Takođe, daju primer kako i privatne kolekcije mogu biti osnov stvaranja modernog pristupa staklarstvu koje omogućava interaktivno učenje i kreativnu interakciju. Festivali umetničkog stakla i saradnja s kreativnim preduzetnicima u staklu pokazuju da muzej može postati centar zajednice i platforma za izgradnju zajednice, te njihovo ekonomsko i kulturno osnaživanje.

MUZEJI STAKLA NA ZAPADNOM BALKANU

Na Zapadnom Balkanu uglavnom se kolekcije stakla čuvaju u opštim muzejima, kao zbirke stakla i keramike. Jedini specijalizovani muzej je Muzej antičkog stakla u Zadru. Ovaj muzej osnovan je 2006, a počeo je sa radom 2009. godine. Muzej je specijalizovan, arheološkog tipa. Njegovu zbirku čine posude od stakla i drugi predmeti koji pripadaju antičkom staklarstvu. Ima ih više od 5.000, dok izložbena postavka broji oko 1.500 predmeta raspoređenih u osam tematskih celina. Osim toga, muzej poseduje stakloduvačku radionicu za demonstracije, u kojoj se metodom ručnog duvanja stakla izrađuju replike antičkih posuda. Postoje još dve radionice u sklopu ove ustanove – jedna za izradu laboratorijskog stakla od borosilikatnog stakla na plamenu, kao i demonstraciona radionica za izradu nakita tehnikom fuzije stakla. Zbirka antičkog stakla podeljena je u osam programskih linija – zbirka *varia*, zbirka stolnog posuđa, skladištenog i transportnog posuđa, minijature, nakitni predmeti, kozmetičko i farmakološko posuđe, građevinsko staklo i urne. Muzej privlači značajno interesovanje jer je specijalizovan arheološki muzej, jedinstven u svetu. Prošle godine je u muzeju održan i simpozijum stakla, gde se težilo povezivanju istorijskih tehnika staklarstva i savremene umetnosti u staklu (v. više: Muzej antičkog stakla 2025).

Skorašnje istraživanje sprovedeno je u Srbiji i pokazalo je da je u muzejima specijalizovanog tipa (izuzev Narodnog muzeja Zaječar i Zavičajnog muzeja Paraćin koji nisu učestvovali u istraživanju) registrovano 2.573 predmeta od stakla od XIX veka do danas, od kojih najveći broj njih nije obrađen niti adekvatno atribuiran (Opačić *et al.* 2024). Veliki broj predmeta čini upotrebno staklo, i to trpezno i posude oko 75% (Opačić *et al.* 2024). Ovi predmeti potiču iz domaće proizvodnje, prvenstveno iz Srpske fabrike stakla iz Paraćina i fabrike kristala u Zaječaru, potom su tu i proizvodi čeških staklara. Dva su ključna problema u domaćim muzejima u Srbiji u pogledu muzealizacije i interpretacije stakla – nedostatak adekvatne edukacije i stručne literature da bi se pravovremeno izvršila atribucija i obrada predmeta, i mala zainteresovanost i nekreativna interpretacija trpeznog stakla. Predmeti su obrađeni kroz inventarne kartone, gde se insistira na opisu predmeta, ali ne i kontekstu. Atribuiranje primarno potiče od informacija koje pružaju vlasnici takvih predmeta, a ređe kataloški.

U ustanovama kulture mali je broj kataloga na osnovu kojih se može izvršiti identifikacija stakla. Najveći broj sačuvanih kataloga postoji u slučaju Srpske fabrike stakla (od 1930. do 2019. godine) i oni se čuvaju u ovoj fabrici, zatim paraćinskom Zavičajnom muzeju i Biblioteci „Vićentije Rakić“. Međutim, većinu ovih kataloga ne prati postojanje i fizičkog predmeta. Osnovni razlog tome je što se sistemski nije vršila muzealizacija predmeta od stakla, veliki obim je uništen u požarima koji su zadesili fabriku u XX veku, a i ovo nasleđe nije istraživano niti obrađivano na sistematičnim osnovama sve do početka projekta digitalizacije paraćinskog stakla povodom Međunarodne godine stakla (2022). Stoga je i najveći broj predmeta od stakla, atribuiran u okviru projekta digitalizacije paraćinskog staklarstva i izrade digitalnog muzeja Srpske fabrike stakla, pohranjen na platformi www.creativeglassserbia.com (ruko-

Sl. 1. Čaše za vino, iberfang kristal, 150 ml, visina 20 cm (model 13633, dezen Moma), period proizvodnje 1990–2000, Zbirka uzoraka od kulturnoistorijskog značaja, Rešenje MPU 06-453/10, stečajna masa Srpske fabrike stakla, Paraćin II (foto: Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije)

Sl. 2. Čaše za viski, iberfang kristal, 80 ml, visina 10 cm, period proizvodnje 1980-1990, Zbirka uzoraka od kulturnoistorijskog značaja, Rešenje MPU 06-453/10, stečajna masa Srpske fabrike stakla, Paraćin II (foto: Hristina Mikić)

vodilac projekta Hristina Mikić, finansijer Ministarstvo kulture Republike Srbije).

Kako se u Paraćinu planira pokretanje muzeja stakla, muzealizacija paraćinskog stakla vrlo je interesantan primer iz koga se mogu sagledati svi izazovi zaštite i očuvanja staklarstva, kao i uspostavljanja specijalizovanog muzeja za staklo. Tako, na primer, liste identifikovanih predmeta koje su sačinjene u okviru pomenutog projekta digitalizacije paraćinskog stakla broje više od 4.500 atribuiranih predmeta prema proizvodnim linijama koji mogu biti relevantni za budući muzej stakla u Paraćinu. Ipak, oni svi nisu obrađeni na adekvatan način, u smislu da se iz predmeta može interpretirati kulturni i ekonomski kontekst razvoja industrije stakla, kao ni njihova upotrebna funkcija, niti se sistematično radilo na otkupnoj politici, te jedan broj predmeta predstavlja 3D modele, odnosno digitalne rekonstrukcije. U ustanovama kulture može se naći i određeni broj predmeta koji je pogrešno atribuiran, tako da se pripisuju proizvodnji koja ne pripada Srpskoj fabrici stakla, a ovo stanje govori da postojeća inventarizacija nije revdirana. U lokalnom muzeju nema ni ljudskih resursa za obradu ovakve zbirke – istoričara sa specijalizacijom za staklo. Drugi deo zbirke paraćinskog stakla čine predmeti sa simpozijuma stakla koji su se održavali u Paraćinu u periodu od 1978. do 1999. godine. Među ovim predmetima nalaze se i predmeti koji su uzorci industrijske proizvodnje, posude i drugo trpezno staklo koje su dizajnirali Cvetanka Vukobratović, Aleksandar Portnoj i Dimitije Gvozdenović (Mikić 2023). Ovi predmeti od stakla nisu obrađeni, sistematizovani niti inventarisani, a značajan deo njih je oštećen tokom poplave koja je zadesila Paraćin. Treći deo zbirke predstavljaju predmeti koji su izlagani povodom 150 godina staklarstva u Srbiji na izložbi održanoj u periodu od decembra 1997. do januara 1998, čija je autorka izložbe bila Biljana Vukočić, a komesarka Sanja Vulešević, kao

i predmeti pronađeni prilikom izgradnje pogona, a koje su vlasnici staklare zakopali tokom Prvog svetskog rata, kako bi ih sačuvali. Najveći deo zbirke paraćinskog stakla, uključujući i zbirku uzoraka koja je u trenutnom vlasništvu stečajne mase Srpske fabrike stakla, predstavljaju upotrebni predmeti – trpezno staklo (čase stolovate za vino, žestoka pića, dekanteri, flute za šampanjac, kuleri za šampanjac, servisi).

Zbirka uzoraka koja je trenutno u vlasništvu stečajne mase Srpske fabrike stakla ima više od 2.000 predmeta nastalih u pogonu za ručno staklo od 1950. do 2011. godine. Ova zbirka čini oko 70% svih predmeta koji se čuvaju u domaćim muzejima, a da im je pripisana proizvodnja iz Srpske fabrike stakla. Njena najveća vrednost je sistematičnost, za razliku od svih drugih zbirki koje nemaju taj kvalitet. Reč je o uzorcima koji su se izrađivali kao originali, tj. ogledni modeli po kojima su se radile serije. U zbirci se nalaze i originalni ogledni modeli koji nikada nisu zaživeli kao komercijalne serije, već su urađeni u nekoliko primeraka. Uzorke posuda od stakla su izrađivali graveri umetnici i osmišljavali način nanošenja dezena po fazama, pa ova zbirka posuda svedoči i o nematerijalnom nasleđu staklarstva. Svaki graver imao je svoju logiku nanošenja mustre, ali glavni principi prilikom izrade bili su brzina i lakoća nanošenja dezena, tvorba dezena i specijalizacija rada. Među graverima retko ko je mogao da u potpunosti kvalitetno izradi celokupan dezen na posudama od stakla i taj posao su radili graveri umetnici. U zbirci uzoraka najviše je posuda od kobaltnog stakla i rubin stakla, a nalazi se i jedan broj predmeta u međufazama proizvodnje, s obeleženim poljima za graviranje, nepoliranim dezenima, što je vredno svedočanstvo proizvodnih faza i načina dekorisanja posuda i organizacije dekoraterskog posla u Srpskoj fabrici stakla. Deo zbirke čine i retki komadi posuda od stakla koje je kao kolekciju izrađivala Ema Marodić za prodavnicu stakla StakloArt

Sl. 4. Čaše za vino, iberfang kristal, period proizvodnje 1980–2010,
Zbirka uzoraka od kulturnoistorijskog značaja, Rešenje MPU 06-453/10,
stečajna masa Srpske fabrike stakla, Paraćin II
(foto: Hristina Mikić)

Sl. 3. Servis Ohrid, komadno staklo, Srpska fabrika stakla, Paraćin,
sredina tridesetih godina XX veka, rekonstrukcija Milice Tomić
(vlasništvo i foto: Kreativno staklo Srbije, www.creativeglassserbia.com)

koja je bila u vlasništvu Srpske fabrike stakla u Beogradu. U zbirci se nalaze dve vrste čaša – one namenjene za domaće tržište i eksportne. Eksportne čaše odlikuju se većom slikovitošću šlifovanog dezena i većim brojem dorada, kao i debljim slojevima nanošenja iberfang kristala. Po svom karakteru reč je o čašama čija je osnovna izrada skuplja. Takve čaše prolazile su pet do sedam faza kontrole, i od tri do pet faza dorade posle nanošenja osnovnog motiva. Rađene su za poznate kupce i po narudžbini za tržište Francuske, Ujedinjenih Arapskih Emirata, Belgije, Nemačke, Austrije, Švajcarske. Na većini čaša nalazi se i unikatni motiv, Cvetankina zvezda, šlif koji je osmislila Cvetanka Vukobratović (1942–2015), dizajnerka stakla u paraćinskoj fabrici. U okviru dokumentovanja paraćinskog šlifa⁴ digitalizovan je značajan broj autohtonih dezena, kao i proces njihovog nanošenja, ali i na tom polju ima još mnogo posla kako bi se sistematizovao veći deo proizvodnog opusa paraćinskog šlifa sa posuda za piće.

Zbirka Zavičajnog muzeja Paraćin broji oko dve stotine predmeta trpeznog stakla koji se mogu podeliti u tri grupe: trpezno staklo od soda stakla nastalo u periodu 1920–1941; trpezno staklo od soda stakla nastalo u periodu 1946–2011. i trpezno staklo od iber-

rfang kristala. Primerici koji se čuvaju obuhvataju više tehnika: trpezno staklo ukrašeno tehnikama giložiranja, od kojih su interesantne mider čaša Vojislava Matića iz sela Skirice, naručena 1939. i giložirana čaša za žestoka pića (zapremina 20 ml, stolovata). Ova tehnika je napuštena 1950. godine. Drugu grupu trpeznog stakla čine predmeti od stakla ukrašeni tehnikom šlifovanja i graviranja. Nastali su u periodu od 1920. do 1990. godine. Reč je servisima i komadnom staklu – čašama, posudama za vino, bocama za vino i rakiju. Šlifovanje je jedan od najinteresantnijih načina ukrašavanja ručnog trpeznog stakla, a Srpska fabrika stakla je bila najpoznatija po ovoj tehnici. Naročito su se njome ukrašavali predmeti u sklopu velikih komadnih garnitura koje su nuđene ugostiteljima i hotelima. Ova tehnika počela je „obimnije da se koristi početkom 20-ih, kada je osvojena tehnologija izrade kristalnog stakla, a renesansu doživljava od 30-ih godina, kada fabriku preuzimaju Braća Abel i ona počinje da posluje kao deo Sjedinijenih tvornica stakla d. d. (v. više: Mikić 2023). U paraćinskoj fabrici do 70-ih točkovi na cajgu bili su napravljeni od karborunduma, a nakon toga se koriste dijamantske šajbne za ukrašavanje posuda od stakla (Arhivski fond, Srpska fabrika stakla 2022). „Iako tvrd točak na staklu može praviti linije različitih profila, paraćinsko šlifovanje zasnovano je na ravnim, ovalnim ili okruglim urezima. Stakleni predmet koji se šlifuje vrednuje se po broju pojaseva i složenosti elemenata koji ih čine. Najveće majstorstvo zahteva šlifovanje zatvarača za boce, noga na čašama i drugih sitnih detalja“ (v. više: Mikić 2023). Treću grupu predmeta čini iberfang kristal. To su posude za piće, čaše stolovate i obične, urađene od dvoslojnog kristala. On je počeo da se proizvodi u Srpskoj fabrici stakla 30-ih godina prošlog veka kao tehnika dvoslojnog oblaganja predmeta za osvetljenje, a od sredine 1960. ovom tehnikom izrađuju se čaše stolovate, dekanteri i kuleri.

U okolnostima zbirke stakla koja nije

⁴ Projekat sprovodi Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije, i započeo je terenskim istraživanjem staklarstva u 2022. godini za potrebe izrade i vrednovanja stakla (rukovodilac Hristina Mikić), te su materijali delimično objavljeni pod naslovom „Paraćinsko staklarstvo: tehnike i tehnologije“, „Paraćinsko staklarstvo: oplemenjivanje i dekoracija“, dostupni na www.creativeglassserbi.com. Projekat je nastavljen i u sledećim fazama fokusiran na tehnike graviranja i šlifovanja, jer se u njima našlo najviše potencijala za revitalizaciju. U periodu 2023–2024. sprovedeno je dalje terensko istraživanje paraćinskog šlifa kroz intervjue i terenski rad, demonstracione radionice, izradu uzoraka, kao i digitalizaciju 97 mustri dezena koje su korišćene za izradu paraćinskog šlifa.

Sl. 6. *Servis Avala, komadno staklo, Srpska fabrika stakla, Paraćin, tridesete godine XX veka, rekonstrukcija Milice Tomić*
(vlasništvo i foto: Kreativno staklo Srbije, www.creativeglassserbia.com)

Sl. 6. *Čaše za liker, Kotor, Srpska fabrika stakla, Paraćin, tridesete godine XX veka, rekonstrukcija Milice Tomić*
(vlasništvo i foto: Kreativno staklo Srbije, www.creativeglassserbia.com)

adekvatna za muzej, kao i usled nedostatka velikog broja dokumentacije koja nije sistemski očuvana (npr. tehničkih crteža, kalupa, kataloga dezena itd.) uspostavljanje muzeja staklarstva u Paraćinu veliki je izazov. Preliminarna ideja da se tu uspostavi industrijski muzej ne bi bila održiva, niti kvalitetno realizovana. Mogući pravci razvoja muzeja staklarstva su: kreiranje difuznog muzeja stakla koji bi obuhvatio postojeće objekte industrijskog nasleđa, kao i disperzirane digitalne i fizičke tačke po gradu i kreiranje živog muzeja staklarstva. Tu se prvenstveno misli na Minhovu vilu, predratni objekat koji je služio kao vila za smeštaj upravnika staklare i kao uprava Srpske fabrike stakla; zatim sačuvana zgrada staklarske kolonije i objekat novogradnje koji je nekad služio kao svečana sala, a sada prvobitno je namenjen za muzej staklarstva. Bez uvođenja živog nasleđa ovakav muzej ne bi bio atraktivan ni konkurentan. Preliminarna tehnička procena koja je izrađena u saradnji s Muzejom stakla Korning u okviru projekta revitalizacije paraćinskog staklarstva za potrebe inicijative Kreativno staklo Srbije pokazala je efekte ovakve investicije na razvoj Paraćina. Na primer, revitalizacija paraćinskog staklarstva doprinela bi promociji turističkih potencijala opštine, s procenjenim prilivom turista godišnje od oko 35.000 do 45.000 i direktnom ekonomskom koristi u vidu lokalne potrošnje usluga i dobara od 6,6 do 10 miliona evra godišnje. Ako bi se uključile organizovane školske posete, priliv turista bi mogao da bude između 50.000 i 64.000, ali sa neznatnim povećanjem lokalne potrošnje (Mikić i Radonjić-Živkov 2024). Bez živog nasleđa i revitalizacije ovakav muzej ne bi mogao godišnje da generiše više od 1.000 posetilaca, i to uglavnom školskih poseta. Dodatni problem je i pitanje ko će upravljati ovom novom ustanovom kulture. Naime, istraživanje o zadovoljstvu uslugama i posetama pokazalo je da je lokalna ustanova zaštite ocenjena kao najneatraktivnija ustanova kulture u Paraćinu. Ispitanici u oblasti interpretacije i promocije

kulturnog nasleđa zameraju na zastarelim postavkama i neatraktivnom sadržaju, nedovoljnom komuniciranju sa javnošću, nedostatku interaktivnog i kreativnog sadržaja (v. više: Plan razvoja kulture opštine Paraćin 2023–2028), što za posledicu ima veoma malu posećenost programa kulturnog nasleđa u Paraćinu. Prilika da se kulturno nasleđe interpretira na savremen i kreativan način pruža muzej staklarstva, te takvu priliku treba iskoristiti u funkciji izgradnje drugačijeg identiteta opštine Paraćin, ali i njenog modela razvoja, za šta kao velika inspiracija mogu poslužiti američki muzeji stakla.

ZAKLJUČAK

Primeri američkih muzeja stakla sugerišu da savremeni muzeji nisu samo mesta gde se staklo sakuplja i čuva već savremeni kreativni centri gde živi baština. Oni omogućavaju ne samo njeno očuvanje već i kontinuitet istorije staklarstva. Većina muzeja stakla u svetu, a naročito u Sjedinjenim Američkim Državama, krajem 80-ih godina XX veka od statičnih muzejskih ustanova postali su dinamične platforme živog industrijskog nasleđa. Prateći programi učenja o staklarstvu i izrade sopstvenih predmeta postaju popularniji od muzejskih postavki. Za razliku od tradicionalnog shvatanja muzeja, savremeni muzeji stakla razbijaju mit o tome da se u muzejima samo razgledaju predmeti već oni postaju mesta kontinuiranog dijaloga između prošlosti i savremenosti.

Na teritoriji Zapadnog Balkana postoji specijalizovani muzej antičkog stakla u Zadru, dok se druga ustanova uspostavlja u Paraćinu. Muzej staklarstva u Paraćinu planiran je kao ustanova za zaštitu industrijskog nasleđa staklarstva tradicionalnog tipa. Ove primere i iskustva trebalo bi iskoristiti i inkorporirati u njegovu buduću programsku funkciju, koja sada nije definisana, kako bi on otvorio vrata novoj interpretaciji tradicije staklarstva. Pre svega, treba obratiti

pažnju na koncept živog muzeja industrijskog nasleđa, koji podrazumeva da se muzejsko iskustvo zasniva na čulnom nasleđu i da angažuje što više čula u muzejsku interpretaciju. Kao što navodi *Schnotale*, koncept živog muzeja utemeljen je na imerzivnom iskustvu posetilaca koje podstiče bolje razumevanje i prihvatanje istorije staklarstva. Po njegovom mišljenju „živi muzej ima za cilj da rekreira i uroni posetioce u određeno vremensko razdoblje, istorijski događaj ili kulturno okruženje uključivanjem demonstracija uživo, interaktivnih aktivnosti i dinamičnog ambijenta. [...] Termin 'živ' odražava ideju da ovi muzeji oživljavaju istoriju ili kulturno nasleđe na različite načine. Živi muzeji mogu obuhvatiti širok spektar tema, od istorijskih perioda do specifičnih kulturnih tradicija“ (*Schnotale* 2024).

BIBLIOGRAFIJA

Izvor

Arhivski fond, Srpska fabrika stakla a. d., Paraćin.

Literatura

American Alliance of Museums. 2017. *Museums as Economic Engines*. New York: American Alliance of Museums.

American Alliance of Museums. 2018. *Museum and Public Opinion: Exploring four key questions about what Americans think of museums*. New York: American Alliance of Museums.

Corning Museum of Glass. 1984. *Glass Collections in Museums in the United States and Canada*. Corning: Corning Museum of Glass.

Dalle Nogare, Chiara & Monika Murzyn-Kupisz. 2021. „Do museums foster innovation through engagement with the cultural and creative industries?“. *Journal of Cultural Economics* 45: 671–704.

Iorio, Monica and Geoffrey Wall. 2011. „Local museums as catalysts for development: Mamoiada, Sardinia, Italy“. *Journal of Heritage Tourism* 6 (1): 1–15.

Mikić, Hristina. 2024. „Svetsko čudo na staklenim nogama, bukvalno“. *Novi magazin* 668: 56–61.

Mikić, Hristina. 2025. „Kreativna ekonomija i staklarstvo“. U: Mikić, Hristina (ur.). *Staklo: nasleđe, umetnost, kreativna ekonomija, tehnologija*. Paraćin: Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije; Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, 3–21.

Mikić, Hristina i Estela Radonjić-Živkov. PTA. 2024. Preliminarna tehnička procena za revitalizaciju staklarstva. Paraćin: Inicijativa Kreativno staklo Srbije (nepublikovan dokument).

Ognjević, Tamara. 2025. „Muzeji i održivost: Trpezno staklo i gastronomsko nasleđe kao platforma kreativne muzejske“. U: Mikić, Hristina (ur.). *Staklo: nasleđe, umetnost, kreativna ekonomija, tehnologija*. Paraćin: Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije; Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, 39–59.

Opačić, Bogdana *et al.* 2024. *Staklo – materijal u kome se reflektuje civilizacija*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

Plan razvoja kulture Opštine Paraćin 2023–2028. Paraćin: Opština Paraćin, 2022.

Radonjić-Živkov, Estela. 2025. „Od industrije do simbola: industrijsko nasleđe kao kulturni resurs Srbije“ U: Mikić, Hristina (ur.). *Staklo: nasleđe, umetnost, kreativna ekonomija, tehnologija*. Paraćin: Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije; Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, 21–38.

Sacco, Pier *et al.* 2018. „From Culture 1.0 to Culture 3.0: Three SocioTechnical Regimes of Social and Economic

Value Creation through Culture, and Their Impact on European Cohesion Policies”, *Sustainability* 10: 3923.

Schnotale, Grzegorz. 2024. „Protection of Visual and Architectural Heritage Based on the Implementation of the Living Museum Concept in the Cracow Stained Glass Factory”. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 12 (3): 33–42.

Švarc, Ejmi. 2025. „Budućnost studijskog stakla – razgovor sa Ejmi Švarc, direktorkom studija za staklo, Muzej stakla Korning”. U: Mikić, Hristina (ur.). *Staklo: nasleđe, umetnost, kreativna ekonomija, tehnologija*. Paraćin: Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije; Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, 135–145.

Van Aalst, Irina & Inez Boogaarts. 2002. „From museum to mass entertainment: The evolution of the role of museums in cities”. *European Urban and Regional Studies* 9 (3): 195–209.

Internet izvori

Bergstrom-Mahler Museum of Glass. <https://bmmglass.com> (pristupljeno 1. 2. 2025).

Corning Museum of Glass. <https://hoge.cmog.org> (pristupljeno 1. 2. 2025).

„Humanities Indicators”. *American Academy of Arts & Sciences*. 2018. www.humanitiesindicators.org (pristupljeno 2. 2. 2025).

Kreativno staklo Srbije. www.creativeglassserbia.com (pristupljeno 2. 2. 2025).

„Museum Data Files.” *Institute of Museum and Library Services*. 2024. <https://www.imls.gov/research-evaluation/data/museum-data-files> (pristupljeno 2. 2. 2025).

„Museum definition”. *International Council of Museums*. 2022. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (pristupljeno 1. 2. 2025).

Museum of Glass Tacoma. <https://www.museumofglass.org> (pristupljeno 2. 2. 2025).

Muzej antičkog stakla, Zadar. <https://www.mas-zadar.hr/hr> (pristupljeno 1. 2. 2025).

Mikić, Hristina. 2024. „Korning muzej stakla: najpoznatiji muzej stakla na svetu”. *Kreativno staklo Srbije*. <https://creativeglassserbia.com/glass-usa/corning-muzej-stakla-najpoznatiji-muzej-stakla-na-svetu/> (pristupljeno 1. 2. 2025).

Mikić, Hristina. 2023. „Oplemenjivanje stakla i dekoracija”. *Kreativno staklo Srbije*. <https://creativeglassserbia.com/paeteritum/oplemenjivanje-dekoracija-stakla/> (pristupljeno 3. 2. 2025).

Mikić, Hristina. 2023. Umetnost i kreativnost u staklarstvu. *Kreativno staklo Srbije*. <https://creativeglassserbia.com/paeteritum/umetnost-i-kreativnost-u-staklarstvu/> (pristupljeno 3. 2. 2025).

„The 100 most popular art museums in the world – blockbusters, bots and bounce-backs”. *The Art Newspaper – International art news and events*. 2024. <https://www.theartnewspaper.com/2024/03/26/the-100-most-popular-art-museums-in-the-world-2023> (pristupljeno 1. 2. 2025).

CREATIVE ECONOMY AND GLASS MUSEUMS: PRACTICAL EXAMPLES FROM THE UNITED STATES AND THE BALKANS

Abstract: This paper examines the impact of the creative economy on contemporary industrial heritage museums, with a particular focus on the revitalization of glassmaking as a new segment of its interpretation. Four museums and creative centers for glassmaking in the United States were selected as case studies: the Corning Museum of Glass (Corning), the Tacoma Museum of Glass (Tacoma), the Toledo Museum of Art (Toledo), and the Bergstrom Mahler Museum of Glass (Neenah). The first part of the paper explains the influence of the creative economy on the museum interpretation of cultural heritage, as well as the potential of hybrid cultural heritage institutions to foster local development. The second part analyzes the history and programmatic concepts of the selected museums, aiming to identify the constitutive elements of contemporary glass museums. The final section presents conclusions intended to establish and promote quality, contemporary practices in the interpretation of glassmaking in the countries of the Western Balkans.

Keywords: glass museum, creative economy, United States of America, Western Balkans, Paraćin

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Developement “Bauo”*
Krš Medinski 1, 85300 Petrovac na Moru, Crna Gora | *Montenegro*
www.kontekstikulture.me | www.bauo.me

Lektura i korektura | *Language Editing*

Jasmina Bajo

Prevod, lektura i korektura (engleski) |
Translation and Language Editing (English)

Milica Stanić Radonjić

Dizajn i prelom | *Design and Layout*

MM Digital d. o. o., Budva

Štampa | *Printed by*

Brigada, Beograd

Tiraž | *Circulation*

200

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
ISSN 3027-4222
COBISS.CG-ID 27838724

Copyright © Društvo za kulturni razvoj „Bauo“, 2025

